

IŁŻA

Lokalizacja (historyczna i współczesna)

IŁŻA, powiat radomski województwa sandomierskiego (ob. powiat r, województwo mazowieckie), dekanat kunowski, diecezja krakowska (ob. dekanat iłżecki, diecezja radomska), kościół filialny (później parafialny) pw. Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny, prezbiterium, korpus nawowy oraz boczna kaplica południowa pw. Krzyża Św. (Szyszkowskich), zespół kamiennych zworników późnomanierystycznych, iluzjonistyczny paludament w podniebiu arkady nad ołtarzem filarowym, iluzjonistyczna dekoracja malarska wnętrza czaszy kopuły i latarni

Datowanie (z fazami)

Faza I – 1337

Faza II – przed 1595-1603

Faza III – przełom XVII i XVIII w. (?)

Faza IV – lata 70. XVIII w.

Fundator / fundatorzy (odpowiednio do faz)

Faza I – NN, zapewne miejscowy kler parafialny lub związany z dworem Jana Grota, biskupa krakowskiego (rządy: 1327-1347)

Faza II – ks. Marcin Szyszkowski, proboszcz iłżecki, późniejszy biskup krakowski

Faza II – NN

Faza IV – NN

Wykonawcy (osoby, warsztat, krąg artystyczny) – pierwotni i wtórni

Faza I – NN

Faza II – nieustalony warsztat lokalny (?)

Faza III – niezidentyfikowana pracownia

Faza IV – Walenty Michowski, malarz cechowy z Sandomierza (atryb.)

Historia powstania

Iłża jako gród, a później miasto lokacyjne założone w 1239 r., należała już od XII w. do uposażenia ziemskiego biskupstwa krakowskiego (obok Bodzentyna i Kielc). Infulaci ufundowali tutaj zamek typu wyżynnego, w dolinie rzeki Iłżanki lokując wpieryw osadę targową, rozszerzoną do wielkości miasta o regularnym planie ulic z centralnym rynkiem, okolone murami. Pierwotny kościół parafialny zbudowany 1326 r., rozszerzony ok. 1480 r. z inicjatywy ks. prob. Stanisława z Wojszyc herbu Szeliga. Obecny, późnorenesansowy zaczęto budować przed 1595, ukończono najpóźniej w 1603 r. (prezbiterium), następnie przed 1629 (kaplica boczna Szyszkowskich) i do 1634 (korpus nawowy) – fundatorem był ks. Marcin Szyszkowski h. Ostoya, proboszcz, późniejszy biskup krakowski. W tym okresie powstały miejscowe polichromie elementów kamieniarskich sklepienia prezbiterium i przedsionka kaplicy południowej. Zapewne z przełomu XVII i XVIII w. może pochodzić dekoracja malarska w arkadzie międzynawowej nad ołtarzem filarowym Trójcy Św. Powstanie dekoracji malarskiej wnętrza czaszy kopuły kaplicy Krzyża Św. (Szyszkowskich) można wiązać z pracami modernizacyjno-remontowymi w świątyni, dokonanymi na przełomie lat 70.-80. XVIII w. (wtedy m.in. w 1779 r. przekształcenie stali i wystroju zakrystii w stylu rokoko-klasycyzmu).

Przekształcenia, remonty, konserwacje

Kilkakrotnie remontowany po pożarach lub zniszczeniach w r. 1655, 1657, 1740 oraz 1831-1832 i 1851. Pełny zakres prac remontowych do 1908 r. nieznany (wtedy m.in. wymalowanie wnętrza kościoła przez mal. Kopińskiego z Radomia), ostatnia konserwacja kaplicy bocznej Krzyża Św. (Szyszkowskich) w latach 80. XX w., wtedy odczyszczenie ww. elementów. We wrześniu 1965 r. w zamknięciu prezbiterium, za ołtarzem głównym, nad kolistym oknem, odkryto niewielkie partie średniowiecznej polichromii z datą „1337”, oraz późnorenesansowe, ukryte pod czterema warstwami przemalowań, w tym okresie (1965-1968), w ramach większego remontu, przemalowanie fresków na sklepieniu i ścianach prezbiterium (m.in. sceny Bożego Narodzenia) oraz we wnętrzu kaplicy.

Kompozycja / układ

Faza I – motywy geometryczne i floralne, na osi, obok wybitego wtórnie okna kolistego data „1337”; na sklepieniach odkryte (i wtórnie zasłonięte) koliste medaliony z liści lauru o średnicy ok. 1 m z półpostaciowymi przedstawieniami świętych apostołów / ewangelistów.

Faza II – sklepienia w przeszle prezbiterium oraz w przedsionka kaplicy południowej Krzyża Św. (Szyszkowskich), dwa kamieniarskie, wolutowe zworniki późnomanierystyczne z owalnym kartuszem herbowym z godłem Ostoya (rodziny Szyszkowskich – fundatora, ks. prob. Marcina, późniejszego biskupa krakowskiego), polichromia oddająca barwy heraldyczne: czerwone tło i złote (ugrowe) godło: krzyż i dwa półksiężycy ustawione rożkami na zewnątrz; w zamknięciu prezbiterium, na ścianie odsłonięte częściowo obramienie w formie tablicy z silnie zatartym werselem z psalmu (?).

Faza III – korpus nawowy, pierwszy filar południowy, wschodnia część podniebia arkady, iluzjonistyczne zwieńczenie nastawy ołtarzowej (niezachowanej lub obecnej, Trójcy Św., sycerskiej, z lat 30. XVIII w. z krakowskiego warsztatu Antoniego Frączkiewicza, atryb.) w formie kopulastego baldachimu pokrytego łuskami, z dolnym pasem lambrekinu, z otwartymi połami materii namiotu (dolna część zasłonięta przez zwieńczenie struktury nastawy).

Faza IV – malatura iluzjonistyczna w typie *quadratury* (kopia wg kompozycji z ilustracji nr 91 z 1. tomu traktatu perspektywicznego pt. *De perspectiva pictorum et architectorum...* ks. Andrei Pozza SJ (1642-1709; 1. wyd. Rzym, 1693), z dołączonymi wg inwencji malarza postaciami anielskimi w czterech przekątniowych obramieniach z trójkątnymi naczółkami, figury ujęte w swobodnych pozach, z szeroko rozpostartymi skrzydłami, z *arma Christi* w rękach: gwoździami, młotkiem, kolumną biczowania i misą z gąbką nasączoną octem. Najprawdopodobniej w trakcie remontu w 1908 r. (mal. Kopiński z Radomia) lub w okresie międzywojennym lub w latach 1965-1968 nieznany malarz wykonał jej przemalowanie, połączone z kreacją kompletnej malatury figuralno-ornamentalnej ścian i pendentywów kopuły, ze scenami cyklu legendy Krzyża Św.

Ikonografia

Faza I – dekoracje miały być inspirowane m.in. malarstwem książkowym z okresu późnego romanizmu i wczesnego gotyku.

Faza II – tradycyjne przedstawienie herbu Ostoya, zgodne z opisami zawartymi we współczesnych herbarzach: Bartosza Paprockiego (1. wyd. Kraków 1584) i ks. Kacpra Niesieckiego SJ (1. wyd. Lwów 1728).

Faza III – lambrekin, symbolizujący zasłonę w jerozolimskiej Świątyni Salomona i przestrzeń transcendentną w ikonografii żydowskiej i chrześcijańskiej, w kulturze wizualnej kontrreformacji i baroku był elementem wyróżniającym Sanctissimum – używano go w trójwymiarowej lub malarskiej, iluzjonistycznej oprawie tabernakulum, ołtarzy Najśw. Sakramentu lub słynących łaskami wizerunków – najczęściej maryjnych lub chryzologicznych (np. krucyfiksów). Na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów tradycja ta rozwinęła się w 2. poł. XVII i była kontynuowana na szeroką skalę w XVIII w.

Faza IV – polichromia iluzjonistyczna w stylu późnego baroku, powstała z wykorzystaniem podstawowego wzoru dla wszystkich późniejszych odmian i modyfikacji *quadratury* – traktatu ks. Andrei Pozza (t. 1, ryc. nr 91). Jest jednym z najpóźniejszych przykładów jego recepcji w dawnej Koronie, zdecydowana większość podobnych iluzjonistycznych kopuł o centralnej lub przesuniętej osi zbiegu linii perspektywy powstała między latami 20. i 40. XVIII w. Realizacja iżewska jest kopią kompozycji na rycinie traktatowej – jedynymi elementami dodanymi przez anonimowego autora są ww. postaci anielskie z narzędziami męki Pańskiej.

Analiza formalno-stylistyczna

Faza I – brak wystarczających danych, wg Jerzego K. Madejskiego polichromie wczesnogotyckie mają wykazywać pewne podobieństwo do malatur z tego okresu, zachowanych w kościele i klasztorze cystersów w Wąchocku.

Faza II – prezbiterium kościoła przebudowano w latach przed 1595-1603 w prostych formach późnorenesansowych, z kilkoma detalami kamieniarskimi z piaskowca o proveniencji z ośrodka wydobywczo-rzeźbiarskiego w pobliskim Kunowie nad Kamienną albo z Szydłowca: tablicą

poświadczeniową fundacji oraz dwoma zwornikami sieci sklepiennej. Polichromię wykonano najprawdopodobniej wkrótce po ukończeniu robót budowlanych, pochodzenie jej twórcy jest niemożliwe do ustalenia – mógł być to np. jeden z malarzy miejskich, zaangażowanych przy pracach w miejscowym zamku-rezydencji biskupów krakowskich.

Faza III – niewielka odkrywka i brak cech pozwalających na identyfikację twórcy uniemożliwia analizę atrybucyjną tej partii malatury późnobarokowej.

Faza IV – ze względu na późniejsze przemalowania, zwłaszcza całkowite – dokonane w okresie międzywojennym – wyraz artystyczny malowidła nie jest czytelny. Identyczną kompozycję stworzył w latach 1775-1777 w pierwszym przęśle nawy głównej w kościele pielgrzymkowym w Szewnej pod Ostrowcem Świętokrzyskim nieznanymi bliżej malarz sandomierski – Walenty Michowski.

Źródła i literatura przedmiotu

J. Wiśniewski, *Dekanat iłżecki*, Radom 1909-1911, s. 64, 71; Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. III: *Województwo kieleckie*, red. J.Z. Łoziński i B. Wolff, z. 2: *Powiat iłżecki*, oprac. tychże, Warszawa 1957, s. 4-5; A. Bednarczyk, *Iłża wczoraj i dziś*, Warszawa 1996, s. 37-41; J. K. Madejski, *Iłża zapamiętana*, Sycyna 2004, s. 41-43.

Fotografie:

Łtża, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny, prezbiterium, sklepienie, zwornik z kartuszem herbowym z godłem Ostoya, przed 1595-1603, polichromia późnorenesansowa, wyk. nieustalony warsztat lokalny (?), fot. MW, 2016

Łtża, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny, kaplica południowa Krzyża Św. (Szyszkowskich), wewnątrz czaszy kopuły, przełom lat 70. i 80. XVIII w., polichromia późnobarokowa, wyk. Walenty Michowski z Sandomierza (atryb.), fot. MW, 2016

